

171161

HZ. İBRAHİM

1. HZ. İBRAHİM SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

Editör

Prof. Dr. Ali BAKKAL

17 – 18 Ekim 1997

Şanlıurfa

Türkiye Piyane Vakfı İslâm Araştırmaları Merk Kütüphanesi	
Dem. No:	171161
Tas. No:	209 İBR.S

**ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT VE
ARAŞTIRMA VAKFI YAYINLARI No: 29**

Araştırma Dizisi No: 1

Birinci Basım: Haziran 2007

ISBN: 978-975-7394-28-2

Dizgi-Tasarım

Dr. Hüseyin KURT

Baskı

Simge Matbacılık / Şanlıurfa

İSLÂMÎ TÜRK EDEBİYATINDA Hz. İBRAHİM

Prof. Dr. Mustafa UZUN*

"Besmele ile edelim feth-i Kelâm

Fethola ta bu muammây-ı benâm"

diyerek merhum Hakanî, Hz. Peygamberin hilyesine başlıyor. Ben de Hz. İbrahim'in edebiyatımızdaki yerini anlatmaya bu hilyenin giriş cümlesiyle başladım.

Türk İslâm Edebiyatı yahut bilinen şekliyle eski edebiyatımız, klâsik edebiyat ve divan edebiyatı, Türklerin Müslüman olmalarından itibaren İslam dininin ve dinin tesiri altında gelişen kültür ve medeniyetin ürünü sayılmakta ve bu şekilde tarif edilmektedir. Durum böyle olunca şüphesiz Hz. İbrahim de Ulü'l-Azım peygamberlerden biri olarak bu edebiyattaki önemli yerini almıştır. Nitekim edebiyatımızın kaynaklarına baktığımızda, esas kaynakları dört olarak kabul ediyor. Bunlardan birincisi Kur'ân-ı Kerim, ikincisi hadisler, üçüncüsü Kısas-ı Enbiya, dördüncüsü tasavvuf.

Hz. İbrahim, gerek Kur'ân-ı Kerim'de, gerek hadislerde, gerekse Kısas-ı Enbiya'da ve nihayet tasavvufi metinlerde; şuarâmız, üdebâmız için en önemli bir kaynak, bir menba, bir feyiz merkezi olarak görülüyor. Bu sebeple, biraz sonra bir nevi dökümünü yaparak edebiyatımızın hemen her sahasında, her safhasında, her türlü eserinde yerinin olduğunu sizlere arzedeceğim. Mühim bir obje olarak görünüyor, Hz. İbrahim. Bu manasıyla bizim

edebiyatımızın bütün cephelerinde yani dinî-didaktik edebiyat dediğimiz kısımda, dinî tasavvufî edebiyat dediğimiz sahada ele alınmıştır. Dikkat edilirse dinî-didaktik edebiyat diyoruz. Edebiyatın imkânlarıyla eğitim yapmak üzere bir manada öğretmek üzere kaleme alınmış eserlerde Hz. İbrahim'e genişçe yer veriliyor.

Dinî-tasavvufî edebiyat dediğimiz edebiyatı, tasavvufun mâna ve zevk dünyası içinde ele alarak işleyen eserlerde Hz. İbrahim önemli bir unsurdur. Nihayet divan edebiyatında tekrar ediyorum, lâdinî unsurları içinde bile özellikle aşk, âşık, maşûk ilişkisi içinde Hz. İbrahim bütünüyle yer almıştır. Ve nihayet halk edebiyatında adına müstakil destanlar tanzim edilecek kadar da önemli bir yeri vardır. Edebiyatımızda Hz. İbrahim'in şu isimlerle anıldığını görüyoruz ki, bu çeşitli adlandırma şairlere, özellikle manzum eserlerde vezin kolaylığı yahut vezne uydurma imkânı sağladığından, bunları da kısaca zikretmekte fayda görüyorum. En çok zikredilen ismi İbrahim, sonra İbrahim-i Âzer, yani Âzer'in oğlu İbrahim, yahut daha kısaca aynı manaya İbn-i Âzer, sonra Halilullah ve bunun kısaltılmış şekli olan Halîl. Burada özellikle Halîlullah ve Halîl kelimelerindeki dost manâsı ile tevriyeli bir kullanım imkanı verdiği için pek çok şair beyit içinde bu ismi, Halîl yahut Halilullah diye kullanmıştır.

Hız. İbrahim'in edebiyatımızda konu alınan yönlerine, yani hangi yönleriyle edebiyatımıza intikal ettiğine baktığımızda şu hususlarla karşılaşırız: Birincisi onun doğumu ve doğumu esnasındaki hadiseler. Daha sonra yıldızlarla alakası, daha sonra putları kırması, bir başka önemli unsur olarak hem dinî ve tasavvufî hem de lâdinî edebiyatta ateşe atılması. Sonra evlenmesi, yaptığı seyahatler, oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi, Kâbe'yi inşa etmesi ve özellikle misafirsevenliği. Bu son unsur, edebiyatımızın bütün türlerinde en çok kullanılan unsur olmuştur. Ve hatta böylece edebiyatımıza, dilimize bir deyim de girmiştir. Misafirsevenliğini ve onlara ikramda vardığı dereceyi göstermesi bakımından "**Bir Halîl İbrahim Sofrası**", "**Halîl İbrahim Bereketi**" unsuru pek çok atasözüne ve deyimine konu olacak kadar geniştir. Bunları ben uzun uzun anlatmayı gerekli görmüyorum. Çünkü iki gündür bunlar, burada çeşitli şekillerde tartışıldı, örneklendirildi.

Hız. İbrahim, bizim klasik edebiyatımızın meseleye bakış açısından gelen bir özellikle, daima başka şahıslarla ilgili olarak da

anılmıştır. Hz. İbrahim'in yanında ismi geçen diğer şahıslar, bir başka ifade ile şahıs kadrosu şunlardır: Önce İbrahim - Âzer, yani baba-oğul münasebeti, sonra Hz. İbrahim-Nemrut münasebeti, sonra Hz. İbrahim-Hâcer münasebeti, sonra Sâre ile alakası, sonra oğlu İsmail'le beraber zikredilmesi ve nihayet Cebrail (a.s.) ile zikredilmesi. Yani şairlerimiz O'nu şiirlerinde, beyitlerinde hep bu isimlerle birlikte anmışlar. Daha sonra Hz. İbrahim'in Kâbe ile alakası çokça yer almıştır. Kurban ile münasebetine işaret edilmiş. Ateş, nâr, nûr tezdâdî içinde ve ateşe atılmasıyla ilgili meseleler zikredilmiş. Sonra mancınık özellikle zikredilmiş ki buna siyâsetgâh-ı İbrahim de deniliyor. Yani İbrahim'i nasıl ifade etmek lazım? Hz. İbrahim'in Mansûr gibi dar ağacına çekilmesini ifade ediyor bu kelime. O'nun işinin bitirilmesi manasına, siyasetgâh-ı İbrahim ve nihayet atıldığı yerdeki su ile ateşin sönmesi hadisesini sağlayan su ile İbrahim-su münasebeti de ilgili diğer objeler olarak karşımıza çıkıyor.

Gelelim edebiyatımızda Hz. İbrahim ile ilgili eserlerin dökümüne:

Hz. İbrahim'le ilgili **müstakil eserler** edebiyatımızda bir grup altında zikredilebilir. Bazı eserlerde Hz. İbrahim için ayrı bir bölüm ayrılmış bulunmaktadır. Bir de telmih, teşbih, istiare gibi edebî sanatları kullanmak ve bunlarla verilmek istenen mânâyı en güzel şekilde aktarmak için onun şahsına, ilgili şahıs kadrosuna, özelliklerine, mücadelesine ve hayatına ait atıflar demek olan beyit çerçevesi içinde Hz. İbrahim'in zikri geçmektedir.

Müstakil eserler konusunda çok dikkat çekici bir hususla karşı karşıya olduğumuzu hemen söylemek istiyorum. Çelebi Mehmed devri şuarâsından Abdülvâsi Çelebi adında bir şair, elimizdeki en eski mesnevî dediğimiz türde yazılmış eseri, Hz. İbrahim'e ayırmış bulunmaktadır. Yani bu mesnevi, Anadolu sahasında kaleme alınmış Peygamber hikâyelerinin en eskisi olmak gibi bir özelliğe sahiptir. Hatta bunun hoş, ilgi çekici bir de hikâyesi var. Çelebi Mehmed, devrin diğer padişahları, beyleri gibi ilim adamlarını koruyor, onlarla alakalanıyor, onlardan bazı taleplerde bulunuyor, o talepler yerine getirildiğinde onları korumak için imkân hazırlıyor. Böyle bir şahsiyet.

Ahmedî, devrin tanınmış büyük şairlerinden birisi. Kendisine

deniyor ki "ne olaydı da bize sen bir eser ortaya koyaydın". Hatta o sıralarda kendisine İnan edebiyatından Reysu Râmin adıyla anılan Farsça bir eser, bir mesnevî takdim etmişler. Adam Farsça, okuyup anlayamıyor. Diyor ki "ne olaydı, bunun gibi bir eser kaleme alaydın da, biz de okuyup istifade edebileydik". Şair Ahmedî bu tavsiye üzerine çalışmaya başlıyor. Fakat ömrü vefa etmiyor. Bir rivayete göre başlangıçtan epey bir kısmını, bir başka rivayete göre on-onbeş beyitlik bir kısmını tercüme ettikten sonra vefat ediyor, iş yarım kalıyor. Abdülvâsi Çelebi bu sırada padişahla görüşüyor. Padişah ona diyor ki "Ahmedî şöyle bir iş yapıyordu; ne olaydı da sen bunu tamamlayaydın". Abdülvâsi Çelebi eseri alıyor, inceliyor, diyor ki: "Bu, hiçbir şekilde bizi alâkadar etmeyen bir konuda yazılmış; kıl ü kâl'den ibaret bir mesnevi. Ben bunu sana tercüme ederim amma, yarın bunu okuyanlar seni de, beni de hayırla yad etmezler. Padişahım! Uygun görürsen ben sana Halil İbrahim Aleyhisselâm'ın destanını nazm edeyim de, ikimiz de yarın hayırla yâd edilelim." Padişahın da bu teklifu uygun görmesi üzerine Abdülvâsi Çelebi, "**Halilnâme**" yahut "**Dâsîtân-ı Halil İbrahim Peygamber**" adındaki mesnevisini 817 yılında tamamlıyor.

Abdülvâsi Çelebi'nin hayatı hakkında fazla bilgi yok. Sadece bu eserinin mukaddimesinde verdiği bazı bilgilerle kendisini tanıyoruz. Gönlüm onun Urfalı olmasını arzu ediyor. Yani neden? Mesela o devirde en çok dikkat çekken mesnevi konularından birisi "Yusuf u Züleyha". Hz. Yusuf Peygamberle Züleyha arasındaki münasebeti, aşkı, sevgiyi, muhabbeti ibretli bir şekilde ortaya koyan mesnevi tipi eserler o güne kadar çok yazılmış. Hemen her şairin böyle meşhur bir eseri olunca, daha sonraki şair "ben de anılayım" diye aynı eserin bir benzerini ortaya koymuş. Abdülvâsi Çelebi "Halilname"yi neden seçiyor? Pekalâ o da Yusuf ile Züleyha üzerine bir mesnevî yazabilirdi. Fakat yazmamış. Ona bu ilham kaynağı nereden geliyor? Ben onun Urfalı olabileceği, yahut bu bölgenin insanı olabileceği ihtimalini çok uzak görmüyorum. Yahut da bu, daha şık oluyor, daha uygun düşüyor.

İlk eser, bu. Bu eserin bir başka özelliği daha var. Hz. Peygamberle. Hz. İbrahim'in ilişkisi meselesi burada daha önceki toplantılarda da konuşmacılar tarafından tartışıldı, bilgiler verildi. Hz. İbrahim'den bahsederken. onun yıldızlarla olan münasebetinden de

bahsediliyor. O sırada burçlar vesile edilerek içinde Hz. Peygamberin sema'ya urucu'nu, bir başka deyişle, edebiyatımızdaki özel adıyla bir mi'râciye kaleme alıyor. Bu mi'râciye de Anadolu'da sahasında Türkçe olarak kaleme alınmış ilk mi'râciye oluyor. Yani Abdülvâsi Çelebi, hem Halil İbrahim Peygamberin destanını bir mesnevi tarzında ilk defa Türkçe ortaya koyuyor; hem de bir vesile ile Hz. Peygamberin mi'râcını da burada anlatıyor. Güzel bir tevafuk, doğrusu.

Her iki eser üzerinde de birer doktora çalışması yapıldı. Miraçla ilgili çalışma senelerce önce Kültür Bakanlığı tarafından neşredildi. Bugün hala araştırmacıların, Türk İslâm Edebiyatı üzerinde çalışan kişilerin müracaat kitabı olmak gibi bir özelliğe sahip. Ama "Halilname"nin edisyon kritiği, ilmî neşri bir doktora çalışması olarak aynı yıllarda tamamlanmış olduğu halde, hâlâ kütüphanenin tozlu raflarında basılacağı günü bekliyor. Böyle bir sempozyumdan haberdar olduğum zaman benim de hatırıma "ne olaydı da, ben de oraya gidersem, bunu ŞURKAV'a teklif edeyim. Çünkü onlar güzel kitaplar neşrediyorlar, bazıları benim elime de ulaşmıştı. Ola ki bunu da neşrederler" diye düşünmüştüm. Ayhan Gürtaş isimli bir arkadaşımızın İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde 1985 yılında hazırladığı bu çalışma böyle bir himmet bekliyor. İlgililerin nazarına arz ederim.

Hz. İbrahim'le ilgili diğer bir müstakil eser "**Vefât-ı İbrahim**" adını taşıyan 100 küsur beyitlik bir çalışmadır. Bu eser tek nüsha. Buraya gelirken onu inceleyemedim. Kütüphaneden bana mikro filmini gönderemediler. Bu vefat-ı İbrahim başlığı, bana bazı şeyleri hatırlatıyor. Bunun İbrahim mevlidinden bir parça olabileceğini düşünüyorum. Hz. İbrahim konusunda yazılmış mevlidden bir parça olabileceğini hatıra getiriyor. Bunun da üzerine ilerde inşallah bir çalışma yapılır. Böyle bir eser de var.

Hz. İbrahim'den bahseden diğer eserlere gelince:

Manzûm veya mensûr yahut hem manzûm hem mensûr -bu üç husus bütün sayacağım sözler için geçerlidir- Hz. İbrahim'den bahseden diğer eserlere gelince, bunların başında, siyerlerde Hz. İbrahim ile ilgili bol malzemeye rastlıyoruz. Sonra Kur'ân ve Hadisin dışında, bizim kısaca "İsrailiyyat" dediğimiz bazı yazılı ve şifâhî

rivayetlere dayanan bilgileri de toparlayan Kısas-ı Enbiyalar içinde de Hz. İbrahim ile ilgili geniş bilgiler yer alıyor. Daha sonra en çok Hz. İbrahim'den bahseden eserler arasında bizim ansiklopedik eserler adını verdiğimiz "**Marifetnâme, Envâru'l Âşıkîn, Muhammediye**" gibi Anadolu halkının müslümanlığının bugün dahi pek çok unsurlarıyla kendisinden kaynaklandığı meşhur eserlerde konuyla ilgili geniş bilgilere rastlıyoruz. Hatta bu arada söylemeliyim ki Mevlâna'nın **Mesnevî**'si de Türkçe olmamakla beraber zikri gerekli olan bir kaynak olarak Hz. İbrahim'den pek çok yerde bahdesiyor. Bir de müstakil bölümü var.

Yine Menâzil-i Hac yahut Menâsik-i Hac adını verdiğimiz kitaplarda Kâbe ile ilgisi dolayısıyla Hz. İbrahim'den bahsedildiğini görüyoruz. Bunlardan Yunus'la çağdaş kabul edilen Ahmed Fakih'in "**Kitâb-ı Evsâf-ı Mescid-i Şerîfe**"sinde bile, -ki bu da edebiyatımızdaki türün ilk örneğidir- bazı bilgiler var. Daha sonra Gubarî isimli bir şairin sadece Kâbe'yi konu aldığı uzun bir Mesnevisinde yine Kâbe dolayısıyla Hz. İbrahim'den bahsedildiğini görüyoruz. Hz. Peygamberin hilyesini yazmak XVII. asırda Hakânî'den sonra bütün Türk şairleri için ilgi çekici bir konu haline gelmiştir. Pek çok şair Hz. Paygamberin hilyesini yazmıştır. Burada kısaca bir bilgi vermek lazım.

Hilye; Hz. Peygamberin şekli özelliklerini, dış vasıflarını, fiziki portresini anlatan manzûm eserlere deniyor. Pek çok şair bu konuda eser kaleme almış. Hakânî'nin eseri rağbet görünce, daha sonra diğer şairler de peygamberlerin hilyelerini yazmak yoluna gitmişler. Bazı şairler de başka Peygamberlerin, meselâ Hz. İbrahim'in hilyesini yazma yoluna gitmişler. Bu vadide eser verirken, bunlardan mesela Neşatî Dede, Hilyey-i Enbiya'sında Hz. İbrahim'ine en geniş yer verenlerden birisidir.

Bu arada şunu da söyleyeyim: Bu dökümü tamamladıktan sonra vakit kalırsa size bazı beyitlerden örnek vereceğim. En çok da bu hilyeden örnek vermek istiyorum.

Sonra "**siyer mevlitler**" dediğimiz eserlerde Hz. İbrahim'le ilgili bilgiler vardır. Bunlar da bir eser bütünlüğü içinde Hz. İbrahim'e yer ayırmış eserler olarak ikinci bir grup teşkil ediyor. Üçüncü bir grup ise Hz. İbrahim'den çeşitli vesilelerle bahseden şiirler, buraya

baktığımızda da en çok "İdiyye" dediğimiz Kurban bayramını anlatan şiirlerde Hz. İbrahim'den ve onunla ilgili şahıs ve mekan kadrosundan bahsedildiğini görüyoruz. Hz. İbrahim'in önemli vasıflarından biri özellikle tevhid mücadelesidir. Tevhid dediğimiz; Allah'ın varlığından, birliğinden, esma ve sıfatından, tecelliyâtından bahseden şiirler var. Daha sonra münâcaat dediğimiz dualar içinde, Hz. İbrahim'den bahsediliyor. Şairlerin divanlarının başında mutlaka yer alan üç şiirden birisi tevhiddir, biri münacattır, biri de na't'tır. Münâcaatlarda Hz. İbrahim'den çokça bahsedildiğini görüyoruz.

Tasavvufî eserler arasında "**devriye**" dediğimiz, Kâinatın varlığını bir devir nazariyesiyle anlatan eserlerde de Hz. İbrahim'in önemli bir yeri olduğunu görüyoruz. Nihayet yine tasavvufî eser kabul edeceğimiz, hepimizin de bildiği ilahilerde Hz. İbrahim'e sık sık yer verildiğini görüyoruz. Bu vadide ilahiye benzeyen fakat farklı okunuş yeri olduğu için **durak** adını verdiğimiz şiirlerde de Hz. İbrahim'in zikredildiğini görmekteyiz. Buraya kadar belli başlı türlerde ve eserlerde Hz. İbrahim'in yer aldığını söylemiş oluyorum.

Bunun dışında çeşitli şiirlerde, beyitlerde hatta mısralarda, şairler anlatmak istedikleri bir kavramı, Hz. İbrahim'i esas alarak, onun başından geçen hadiseleri esas alarak anlatmaya devam etmişlerdir. Şöyle buraya gelirken bir-iki divan karıştırdım. Bu divanlardan bir tanesini karıştırdım. Aşağı-yukarı elli-altmış beyit buldum. Dolaylı olarak Hz. İbrahim'den anlatımda istifade eden bu manada bir çalışma yapılırsa, zannediyorum yüzlerce beyit ortaya çıkabilir. Bu da, konunun bu şekilde ele alınışının bile ne kadar zengin olduğunu bize gösteriyor.

Bir hadis-i şerifte, Hz. İbrahim'in en çok Hz. Peygambere benzediği ifade ediliyor. Sıhhatini bilemiyorum. Beni de çok fazla alakadar etmiyor. Edebiyatçı için bunlar malzemedir. Onun hayalini harekete getiren şeylerdir. Edebiyata biraz mitoloji, biraz efsane, biraz esâtir lazım. Tadında ve kararında olursa, -yemek içindeki mitarı kafi tuz yahut biber gibi diyelim-, tatlı ve lezzetli olur. Bu sebeple böyle bir hadisten hareketle Hz. Peygambere benzemesi noktasından onun hilyesi, özellikle yüz şekliyle ilgili şu bilgileri veriyor, bir mevlevî şairi olan Neşatî Dede.

Hilyelerde usul şu: Önce vasıf, Arapça ifadesiyle zikrediliyor. Sonra onu şiir halinde, beyitler halinde şerh yahut açıklama yoluna gidiliyor. Burada hilyenin başlığı şu: **Der Hilye-i Aleyhissalâti Vesselam**: Hz. İbrahim'in mübarek benzi beyaz ve sakalı ak ve burnu çekme ve gözleri rûşen ve boyu orta boylu idi.

Kim görmüş, kim biliyor? Ben bilemiyorum. Ama bana çok güzel bir insan tarif ediliyor. O insan benim peygamberim. Ben Onu gözümde ne kadar canlandırabiliyorum? Burası ayrı mesele. Ayrıca bu pek önemli de değil. Bu bana manevî bir zevk veriyor, ruhumu okşuyor, hayal dünyamı dolduruyor.

Şair diyor ki:

"Levn-i vechinden bast-ı kelâm,

Dedi gayetle sefid idi temâm.

(Yani o bembeyazdı.)

Suham endâm idi o sîm-i ser,

(Baştan aşağı nur heykeli gibiydi.)

Nûra gark olmuş idi sertâ –ser.

(Baştan başa nurla dolmuştu.)

Dahi olmuştu küşâde cephe,

(Açık alınlıydı.)

Cirmi benzerdi hemen kurs-u mehe.

(O'nun alını, ayın yuvarlağına (on dördüne) benzerdi.)

Subh-u sâdik gibi bâzî veri-tâm,

Lihye-i pâki ağarmıştı tamâm.

(Sakalı, sabahın aydınlığı (gerçek sabah-fecr-i sadık) gibi bembeyazdı ve ağarmıştı.)

Vech-i pür-nûruna hem çûn hurşîd.

Şa 'şa 'a vermişti rişh-i şefin.

(O beyaz sakalına güneş ayrı bir parlaklık vermişti.)

Hem güler yüzlüydü hoş manzar,

Daim şükûfde idi. çûn gül-i ter.

(Daima açılmış bir taze gül gibiydi, güler yüzlüdü.)

Güler yüzlü olmak ne kadar muhtaç olduğumuz bir şey. Peygamberimiz de öyleydi, Hz. İbrahim de.

Özüne hem dahi mâildi yüzü,

(Yüzü kendi iç güzelliğini yansıtıyordu)

Nergis-i bâğ-ı letâfetti, gözü.

(Gözü letafet bağının nergisi gibiydi.)

Hâlet efsâ idi, çeşmi o kadar,

(Gözü o kadar güzeldi ki,)

Bakmağa doymaz idi ona nazar.

(Yüzüne bakan devamlı bakmak isterdi.)

Uzatmıyorum. Size bir fikir vermiştir. Bir-iki beyitten de örnek vereyim. Şairler özellikle, birisinden bir câize almak istedikleri zaman, o kişiyi, lutfu ve ihsanı karşılıksız ve bol olan Hz. İbrahim (A.S.)'a benzetirler.

Figanî diye bir şairimiz var. Trabzonlu, benim-hemşerim. Cenabî Bey için yazdığı kasidede –bakın, kasidenin dini bir tarafı yok- şöyle

diyor:

Muhammed âyeti, Yusuf likâ Cenabî bey.

(Cenabi bey Yusuf güzelliğinde, Hz. Peygamber vasfındadır.)

Halil hânü, Hızır ilmu, Musevî güftâr.

O, (Hz. Halil'in sofrası gibi bir ikrama, ihsana, sofraya sahip. Hz. Hızır gibi ilme sahip ve Hz. Musa gibi sözleri müessir) diyor.

Ne kadar din dışı bir konuyu, ne kadar dinin içinde ve bahsedilen peygamberlerle anlatıyor.

Yine size din dışı başka bir örnekten bahsedeyim. Rahşanî diye bir şairimiz var. Sevgilisinin güzelliğini vasfederken şöyle diyor:

"Kızarmış terleyip ruhsârın ey meh tâb göstermiş

Halil âsâ cemâlin âteş içre âb göstermiş" diyor.

(Yanağın terleyip kızarmış ve parlıyor,

Güzelliğin tıpkı Halil gibi ateş içinde su göstermiş.)

Şairin bu beytinde olduğu gibi güzelin yanakları ateşe, zülfü ve kaşları ise bu ateş üzerine kurulmuş bir idam sehpasına yahut mancınığa benzetilmiş ve buna siyâsetgâh-ı İbrahîm denilmiştir.

Burada da din dışı bir konu, dinî motifler kullanılarak anlatılmış.

İşte bizim edebiyatımız, bütünüyle İslamî Türk Edebiyatı, bu İslamî vasfını çekip aldığımızda geriye pek fazla birşey kalmıyor.

Prof.Dr. Ziya KAZICI*

Osmanlı Kâbe'ye ve bölge insanına vahy'in indiği Resulullah'ın yaşadığı bir bölge olarak çok büyük bir önem vermiştir. Adeta başka İslâm devletleriyle mukayese edilemeyecek derecede bir ehemmiyet vermiştir. Bu sebeptendir ki daha henüz Harameyn Osmanlı idaresine geçmemişken bile Osmanlı kendi ülkesinden yani Anadolu'dan o bölge insanına yardımlar gönderiyordu.

Bir diğer husus; Osmanlı Kâbe'yi koruma hususunda da son derece hizmet eden, çalışan bir devlet olarak tarihteki yerini almıştır. Şimdi diyeceksiniz ki bu koruma hangi şekilde olmuştur?

Bizim tarihimizde ve özellikle yeni tarihlerimize pek intikal etmeyen, geçmeyen, ancak birkaç seneden beri üzerinde ehemmiyetle durulan bir konuyu dile getirmek istiyorum: Ben bu konuyu Mısır'daki bir konferansta da gündeme getirmiştik. Bazı kimseler "nasıl olur?" demişlerdi. O konu şudur: Osmanlı-Memlûk münasebetlerinin temelinde Kâbe'nin muhafazası gençliği vardır. Temelde bu var. Bunu bir örnekle açıklamak isterim:

Portekiz donanması Kızıldeniz Bâbu'l-Mendeb'ten içeri girmek üzeredir. Fakat Memlûk Ordusu bu orduyu yenme, bunu oradan defetme gücüne sahip değildir. Bu sebeptendir ki -daha henüz Yavuz'dan önce- Memlûk Devleti kendilerine askerî bakımdan, özellikle deniz askerî bakımından yardım edilmek üzere Osmanlılardan bir asker ve usta grubu isteyecektir. Ve o günün şartlarında iki bin kişilik bir usta gurubu Kahire'ye gönderilir. Oradan Süveyş'e geçilir. Burada Osmanlı ustaları tarafından bir takım gemiler yapılır. Ama sonuçta yine de muvaffak olunamaz. Ve artık Mekke'nin liman şehri olan Cidde yavaş yavaş tehlikeye girmek üzeredir. İşte gerek bu, gerek diğer dünya şartları muvacehesinde Osmanlı Devleti Kâbe'yi muhafaza etmek üzere ve daha güçlü, daha kuvvetli olabilmek için de aradaki beylikleri kaldırmak üzere harekete geçer. Sonuçta işte Mercidabık, Ridaniye Savaşından sonra Osmanlı ordusu Kahire'ye girer. Kahire'ye girmesiyle birlikte yaptığı ilk iş, Süveyş donanmasını kurup Kızıldenize açılmak olur. Ondan sonra Osmanlı-Portekiz

* Marmara Ün. İlahiyat Fak. İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

münasebetleri ta Hindistan'a kadar gider. Yani Osmanlının hedeflerinden bir tanesi budur.

Gerçekten Osmanlı, Kâbe'ye ve Kabe halkına en yüksek hürmet derecesini göstermiştir. Mesala İmam Mâlik'in "Resullahın kabrinin bulunduğu bir yerde hayvana binmekten haya ederim" sözü, nasıl bir tevazuyu ifade ediyorsa; Osmanlı şairlerinden olan hemşerimiz Nabi'nin "Sakın terk-i edepten kûy-i mahbûb-i Hudâ'dır, Nazargâh-ı İlâhidir makâm-ı Mustafa'dır" sözü de aynı tevazu ve hürmet seviyesini göstermektedir. Osmanlı buralara Haremeyn demiş. Biz Haremeyn denince hem Mekke hem Medine ikisini birden anlıyoruz. İster istemez her ikisinden habsetmek durumunda kalıyoruz. O bölgeye verilen önemi ortaya koyma bakımından söylüyorum, bu derece bir önemi var.

Ve diğer bir husus, sade bir vatandaş tarafından Kâbe'ye veya Medine'ye Resûlullah'ın (sav) yaşadığı, türbesinin bulunduğu bir yere karşı şu şekilde bir saygı gösteriliyor: *Mir'âtü'l-Haremeyn* adlı eserin yazarı Eyyüb Sabri Paşa, Osmanlılardan önceki devletlerin Haremeyn için yaptıkları hizmetlerden bahsettikten sonra şöyle diyor: Sultan Abdulmecid bir gün hastadır. Bu sebeple devlet işlerini ilgilendiren mektuplar kendisine okunurken, kendisi bunları yatarak dinliyordu. Fakat bir gün derler ki, Medine halkından bir mektup var, Efendim bir arıza var. Bunun üzerine "Durun okumayın, beni kaldırın, oturtun" Kaldırırlar, oturturlar, ondan sonra "Okuyun, Onlar Resulullah'ın komşularıdır. Ben Resulullah'ın komşularının gönderdiği bir mektubu yatarak dinlemekten haya ederim" der. Abdülaziz'in Haremeyn'e karşı hürmeti bu derecedir. Osmanlı hükümdarlarının Haremeyn'e bakışı işte böyledir. Haremeyn halkına bakış açıları da böyledir. Bütün Osmanlı hükümdarları başa geçtikten sonra Mekke ve Medine'de, bir hayır eseri meydana getirmiştir.

Şunu da hemen anti parantez olarak söyleyeyim. Hiç bir Osmanlı hükümdarı Hacca gitmemiştir. Hükümdar olarak hiç birisi Hacca gitmemiştir. Ama her sene sürre alaylarıyla birlikte en az beş - altı kişiyi kendi özel paralarıyla Mekke'ye gönderirler. Bu kişiler onların adına hac farızasını yerine getirirler; onlar adına tavaf yaparlar ve hükümdarin gönderdiği özel yardımları dağıtırlardı.

Acaba Yavuz Sultan Selim Mısır'ı aldıktan sonra oradan

Mekke'ye gidemez miydi? Pekala gidebilirdi, ama gitmedi. Niye? Bir hükümdar olarak, orayı zapteden bir kişi olarak orada görünmek istemiyordu. Daha Yavuz Sultan Selim Kahire'de iken bizzat Ebu'l Berakât'ın oğlu Ebu Numeyr bir takım mukaddes emanetlerle ve hediyelerle birlikte oraya gelir, kensinin ve orasının Osmanlılara bağlılığını bildirir. Böylece Yavuz Sultan Selim oraya gitmeden Mekke'yi Mukerreme'nin kendisine bağlanması işi halledilmiş olur.

Henüz Osmanlı idaresine geçmediği zaman bile bakıyoruz; Anadolu'da Haremeyn halkına yardım edilmek üzere vakıflar tahsis edilmiştir, vakıflar kurulmuştur. Osmanlı döneminde Haremeyn vakıfları kurulmuştur. Niçin? Çünkü Osmanlı diyor ki, "Kur'ân'ın nazil olduğu, Peygamberin yaşadığı bir bölge insanının fakr u zaruret içerisinde olmasına benim gönlüm razı olmaz." Hele kendilerine geçtikten sonra Yavuz Sultan Selim'den itibaren sürre, yani Mekke, Medine halkına yardım, bir kanun hükmüne girmiştir. Her sene o günün ulaşım şartlarına göre ya vapurla ya trenle yahutta deve katarlarıyla mal, yiyecek, kurbanlık, giyecek, her türlü eşya sürre ile gönderilirdi. En son sürre 1918 senesindedir ki -1918 senesi artık Osmanlı'nın can çekiştiği bir dönemdir- trenle Şam'a kadar gider, ancak daha aşağısı o dönemde İngilizlerin idaresinde olduğu için, sürre daha aşağıya gidemez. Tekrar geriye dönüp İstanbul'a gelir. Gerçekten Osmanlılar hiçbir devlete nasib olmayacak bir düzeyde Kâbe'yi, Haremeyni ve Haremeyn halkını koruma çabası içinde olmuşlardır.

Bir Harre olayı Osmanlı tarihinde yoktur. Mekke'de Abdullah b. Zübeyr'in halifelîği döneminde Emevilerin taş üstünde taş bırakmadıkları benzer bir hadise yoktur. Harre olayı diyoruz, bir çok arkadaşımız bilmez, ancak tarihçi arkadaşlarımız bilir. Medine'nin Harre semtinden Medine'ye girilmiştir. Kim girmiştir? Emevî orduları. Ne yapmışlardır? Üç gün üç gece Medine'yi mubah saymışlardır. Her türlü hareketi yapabilirsiniz; hırsızlık, çapulculuk, adam öldürmek, şu, bu her türlü şey serbesttir. Üç gün, tarihte Harre olayı diye meşhurdur. Kime ne yapılıyor? Daha sahabe çocuklarına yapılan bir olaydır. Osmanlıda böyle bir şey göremiyoruz.

Efendim, benim Osmanlım, benim halkım, hala bugün Kibleye karşı ayaklarını uzatmıyor. Bir bina yaptığı zaman tuvaletin önü veya arkası Kâbe'ye yönelik ise krokisinde değişiklik yapıyor.

Neden Kâbe'ye yönelik ise planında değişiklik yapıyor? Neden? Kâbe'ye olan hürmetinden, Kabe'ye olan bakış açısından. Zira orası Peygamberin (sav) yaşadığı, vahy'in indiği o mekâna Osmanlı hürmetkârdır. Kur'ân-ı Kerîm'de Bakara 125. ve el-Hac 126. âyetlerinde Allah Teâlânın Beytî diye tasrih ettiği, açıkladığı, Osmanlıların Beytullah diye andıkları Kâbe'ye Osmanlılar bu derece hürmetkârdır. Bu mekâna karşı Osmanlı Allah'ın Evi olarak hürmet duyar.

Osmanlı revaklarına bir bakın! Osmanlılar döneminde yapılan Haremdeki revaklara bakın! Hiç birisi Kâbe'den daha yüksek değildir. Hacca gidenler gönümüzde görmüşlerdir. Biraz yüksekte baktığımızda revakların arkasından pekala Kâbe'yi görebilirsiniz. Osmanlıların Harameyn'e bakışı ile diğer Müslüman devletlerin Harameyn'e bakışı mukayese edildiği zaman, Osmanlılar çok yüksek bir hürmet derecesine sahip görünüyor. Emevilerin, Abbasîlerin Harameyn'e, Mekke ve Medine halkına ve Hz. Peygamberin ailesine yaptıklarına baktığımızda, Osmanlı ile mukayese edilemeyecek derecede bir farklılık içerisindedirler.

Tarihte hiçbir müslüman devlet Osmanlılar kadar gayr-i müslim nüfusu sınırları içerisinde barındırmamıştır. Ne Abbasilerde var, ne şurda, ne burda var. Osmanlı bütün devletleri adaletle idare etmesini bilmiştir. Hele müslüman olan kendi kardeşlerine yani müslüman olan ve kardeşim diye kabul ettiği insanlara, Harameyn halkına kaşı bu davranışı çok daha farklıdır. Harameyn'den bir kaç âlim zat eğer İstanbulla gelecek olurlarsa, Osmanlı bunlara tahsisat ayırıyor. Yani sürre'nin dışında, Harameyn Vakıflarının dışında, devlet bizzat bunlara tahsisat ayırıyor.

Bununla ilgili olarak elimizde pek çok belge var. Hatta ben Osmanlı arşiv belgelerinden birini yanımda getirdim. Burada okumaya gerek yok. Hani görmemiz için getirdim. Osmanlının Harameyn'e bakış açısını ortaya koyan dünya kadar belge var. Ayrıca sürre alaylarıyla ilgili çalışmalar, araştırmalar, önemli eserler var.